

Alfonsas MOTUZAS

Vytauto Didžiojo universitetas

Nauji Vilniaus Kalvarijų kryžiaus kelio istorijos aspektai

Straipsnio tikslas ir uždavinys – remiantis naujais Bažnyčios istorijos mokslo aspektais atskleisti Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos kilmę. Gauti rezultatai atskleidė, kad Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus kelio ištakos yra geopolitinių ir tikybinių įvykių rezultatas, pirmiausia įtakos turėjęs J. Tiškevičiaus, vėliau vyskupų J. Bialozoro, G. J. Tyzenhauzo bei A. Sapiegos veiklai.

The aim and purpose of the article is to reveal the origin of the practice of the 35-station of Vilnius Calvary Road of the Cross, based on new aspects of the Church's history science. The obtained results revealed that the origins of the 35-station of Vilnius Calvary Road of the Cross is the result of geopolitical and religious events, which had primarily influenced J. Tiškevičius, then the bishops J. Bialozor, G. J. Tyzenhauz and A. Sapiega activities.

Įvadas

Vilniaus miestas garsus savo religine-kultūrine raiška. Nuo seno Vilniaus miestas vadinamas Šiaurės Jeruzale. Jeruzalės šventovės simbolika yra aptinkama Vilniaus gyvenamajame rajone, vadinamame Jeruzale, arba Kalvarijomis. Kalvarijų šventovės simbolika atsiskleidžia XVII amžiaus pradžioje Vilniaus miesto Verkių apylinkėse įsteigtu Kristaus Kryžiaus kelio kančios 35-ių stacinių (koplyčių, vartų), arba stočių / vietų kompleksu. Šiandien ši šventovė yra Vilniaus miesto ribose ir vadinama Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus keliu (toliau – Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelias).

Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelyje atliekamos pamaldumo praktikos yra viena iš pamaldumo praktikos formų, atliekamų Lietuvoje. Katalikų liaudies pamaldumo praktikos yra viena iš Romos Katalikų Bažnyčios liturgijos dalių, vadinamų paraliturgija, arba pridedamosiomis pamaldomis, arba liaudies pamaldumo praktikomis (toliau – liaudies pamaldumo praktikos), kurios viešai atliekamos ne Šv. Mišių metu vietos žmonių kalba. Liaudies pamaldumo praktikos – tai religinės apeigos, susiformavusios Bažnyčios kalendorinių metų ciklo iškilmių, švenčių, minėjimų, šventų vietų lankymo pagrindu. Kaip nurodo Lietuvos Vyskupų Konferencijų patvirtinimai, Katalikų liaudies pamaldumo praktikas Lietuvoje sudaro gegužinės, birželinės pamaldos, Švč. Mergelės Marijos valandos, Švč. M. Marijos kalbamasis ir giedamasis bei Švč. Jėzaus vardo rožiniai, Gaudūs verksmai, Gedulinės valandos (psalmės), šermeninės bei užtarimo maldos ir giesmės. Prie jų priskiriamos Žemaičių Kalvarijos, Vilniaus, Beržoro, Tytuvėnų, Mosėdžio ir Veprių kalvarijų bei bažnyčių šventorių koplytėlėse su įtaisytais paveikslais ar skulptūromis atliekamos Kryžiaus kelių maldos ir giesmės. Šių kalvarijų Kryžiaus kelių maldos ir giesmės išpildomos atviroje erdvėje ir yra apipintos įvairių apeigų ir jų apeiginių papročių atlikimu. Nuo seno visa tai buvo ir šiandien yra pristatoma tam skirtose knygose: maldyнуose, giesmynuose, apeigyнуose bei vadovuose. Prie šios pamaldumo praktikos pirmą kartą 1975 m. prisilietė ir iki šiolei ja gyvena šio straipsnio autorius.

Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus kelio istorija šiandien yra ištyrinėta gana išsamiai. Bažnyčios istorijos moksle žinių apie pirmąjį Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio paminėjimą randame 1998 metų laidos Lenkų Katalikų enciklopedijos septintame tome, kur yra rašoma, kad 1661–1665 m. Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio fundatorius buvo vyskupas Jurgis Bialozoras¹ (Georgius Białozor).

Prie Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos paminėjimo epizodiškai 1880, 1889 m. knygoje „Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicy“² prisilietė Adam Honoris Kirkor (Adomas Honoris Kirkoras); 1890 m. – Flavijus Dobrianskis (Флави́ан Никола́евич Добря́нский) informaciniame leidinyje „Путеводитель по Вильне и ее окрестностям: с планом города Вильны“³; 1905 m. – Mečislovas Divainis-Silvestraitis (M.D.S.)

¹ *Encyklopedia katolicka*. T. 7. (Lublin, 1998), 416.

² Adam Honoris Kirkor, *Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicy*, wyd. 2 (Wilno, 1880); wyd. 3. (Wilno, 1889).

³ Флави́ан Никола́евич Добря́нский, *Вильна и окрестности. Путеводитель и историческая справочная книжка. С планом города Вильны, – с рисунками и картою Виленской губернии* (Вильна, 1883).

laikraštyje „Vilniaus žinios“⁴; 1919 m. Gizbertas-Vaclovas Studnickis (Gizbert-Wacław Studnicki) knygoje „Wilno. Przewodnik po mieście i okolicach“⁵; 2002 m. – Rūta Janonienė mokslo straipsnyje „Naujoji Jeruzalė ant Verkių kalvų“⁶; 2003 m. – monografijos autorius monografijoje „Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika“⁷; 2009 m. – Albertas Vitkus knygoje „Verkiai. Istorija ir dabartis“⁸; 2010 m. – Aušra Navickienė monografijoje „Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje“⁹, menotyrininkės Dalia Vasiliūnienė knygoje „Žemaičių Kalvarija. Piligrimo centro istorija ir dailė XVII–XIX a.“¹⁰ ir 2013 m. – Asta Giniūnienė monografijoje „Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje“¹¹; 2014 m. – monografijos autorius vadovėlyje „Vilniaus Verkių Kalvarijų vadovas. Maldynas ir giesmynas“¹²; 2017 m. – Irena Vaišvilaitė kultūriniame vadove „Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių“¹³ bei 2018 m. – monografijos autorius lenkų kalba vadove „Przewodnik. Droga Krzyżowa w Kalwarii Wileńskiej“¹⁴.

Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio istorinius aspektus savo darbuose mini ir užsienio mokslininkai: 1982 m. kun. Józef Symeon Barcik monografijoje „Kalwaria Pasławska“¹⁵, mokslo studijose 1987 ir 1994 m. kun. Jerzy Kopeć („Droga Krzyżowa“¹⁶), 1996 m. – prof. Teresa Friedelówna – „Tradycje Kalwarii Wileńskiej“¹⁷ bei 2003 m. – Anna Mitkowska monografijoje „Polskie kalwarie“¹⁸.

⁴ M. D. S. (Mečislovas Divainis-Silvestraitis), „Verkiai – Kalvarija“, *Vilniaus žinios* 118, 3 (1905 05 13); 142, 3 (1905 06 11).

⁵ Gizbert-Wacław Studnicki, *Wilno. Przewodnik po mieście i okolicach* (Wilno: Tłocznia „Lux“, 1919).

⁶ Rūta Janonienė, „Naujoji Jeruzalė ant Verkių kalvų“, In *Vilniaus Kalvarijos*, sudarytojas kun. Kęstutis Latoža (Vilnius: UAB Adomo Jakšto spaustuvė 2002), 21.

⁷ Alfonsas Motuzas, *Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003).

⁸ Albertas Vitkus, *Verkiai. Istorija ir dabartis* (Vilnius: Mintis, 2009).

⁹ Aušra Navickienė, *Besikeičianti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje* (Vilnius: VU leidykla, 2010).

¹⁰ Dalia Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarija. Piligrimo centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* (Vilnius: Aidai, 2010).

¹¹ Asta Giniūnienė, *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013).

¹² *Vilniaus Verkių Kalvarijų vadovas. Maldynas ir giesmynas*, sudarytojas ir parengėjas prof. habil. dr. Alfonsas Motuzas (Vilnius: Lietuvos Edukologijos universiteto leidykla, 2014).

¹³ Irena Vaišvilaitė, *Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių* (Vilnius: „Baltos lankos“, 2017).

¹⁴ *Przewodnik. Droga Krzyżowa w Kalwarii Wileńskiej. Materiały źródłowe*, zebrał i opracował prof. dr hab. Alfonsas Motuzas (Kowno: Uniwersitet Witolda Wielkiego, 2018).

¹⁵ Józef Symeon Barcik, *Kalwaria Pasławska* (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1985).

¹⁶ Jerzy Józef Kopeć CP, *Droga Krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologija współczesnych tekstów polskich* (Wydawnictwo ojców franciszkanów niepokalanów, 1994); *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, opr. ks. J. Kopeć CP (Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 1987).

¹⁷ Teresa Friedelówna, „Tradycje Kalwarii Wileńskiej. Wilno i kresy północno-wschodnie“, *Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku (14–17 IX 1994 r. czterech tomach)*. T. II, *Kultura i trwanie*, pod redakcją Elżbiety Feliksiak i Alicji Kisielewskiej (Białystok, 1996), 7–30.

¹⁸ Anna Mitkowska, *Polskie kalwarie* (Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich wydawnictwo, 2003).

Straipsnio autorius, pasitelkdamas Lietuvos Mokslo Akademijos bibliotekos¹⁹, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus (P. Jatulio fondas)²⁰, Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarijos bibliotekos²¹, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro²², Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Šv. Antano Religijos studijų instituto²³, Vilniaus Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios²⁴ bei monografijos autoriaus asmeninio archyvo rankraštiniais šaltiniais²⁵ pateikia naują iki šiol neskelbtą medžiagą.

Atsižvelgdamas į mokslo keliamas direktyvas, straipsnio autorius tyrimo objektu pasirinko Vilniaus Kalvarijų 35-ųjų stočių Kryžiaus kelio pamaldumo praktiką, siekdamas naujais istoriniais duomenimis pristatyti šio pamaldumo ištakų atskleidimo problemą. Problemos atskleidimo analizei atlikti iškeltas tikslas ir uždavinys – remiantis naujais Bažnyčios istorijos mokslo duomenimis atskleisti Vilniaus Kalvarijų 35-ųjų stočių Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos kilmę. Numatomi atlikti tyrimai suformavo mokslinę hipotezę, esą Vilniaus Kalvarijų 35-ųjų stočių Kryžiaus kelio ištakos yra geopolitinių ir tikybinių įvykių rezultatas, pirmiausia įtakos turėjęs vyskupo J. Tiškevičiaus, vėliau vyskupų J. Bialozoro, G. J. Tyzenhauzo bei A. Sapiegos veiklai. Tyrimo metodika – retrospekcijos, analizės ir sintezės.

¹⁹ Przewodnik obchodzącym pamiątkę Zbawiciela naszego Jezusa Pana drog Jeruzolimskich w Dyecezyi Wileńskiej zaraz pod Stołecznym miastem W. X. L. Wilnem, na górach Werkowskich, alias Płacz, założonych. Za pozwoleniem Zwierzchności Przedrukowany, w Wilnie w Drukarni XX, Bazylianów, roku Pańskiego 1826, Lietuvos Mokslo Akademijos biblioteka 3-L-19/2242; *Vilniaus kalvarijų arba Kryžiaus keliai*, paruošė Vincentas Taškūnas (Vilnius: „Ruch“, 1932, [pakartota – 1940]).

²⁰ Vilniaus universiteto biblioteka (VUB), F. 267–775. L. 500; Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (VUB), F. 267–775 (P. Jatulio fondas).

²¹ *Śpiewnik. Zbiór pieśni śpiewnych przy zwiedzaniu Kalwarji Wileńskiej*, zebrał J. M. (Wilno, 1939).

²² 2010–2015 m. kraštotyrimų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro archyvo medžiaga, (Kaunas).

²³ 1989–2003 m. kraštotyrimų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga, Šv. Antano religijos studijų institutas prie Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete. Folkloro kabinetas (Kretinga); 2010–2015 m. kraštotyrimų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro archyvo medžiaga (Kaunas).

²⁴ Vilniaus Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios archyvas.

²⁵ *Droga Krzyżowa w Kalwarji Wileńskiej. Przewodnik* (be autoriaus), rankraščio pateikėjas klierikas Žydrius Kuzinas (Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija, 2003); *Droga Krzyżowa w Kalwarji Wileńskiej. Przewodnik* (be autoriaus), rankraščio pateikėjas klierikas Tadas Rimkus (Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija).

Trumpa Kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos istorija

Kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos pradžia – pirmieji krikščionybės amžiai Palestinoje. Pirmasis Jėzaus kelio (dar vadinamo Kančios keliu) nuo Piloto rūmų iki Kalvarijos kalno aprašymas randamas 381–384 m. maldininkės Eterijos pranešime „Peregrinatio ad loca Sancta“ („Piligriminė kelionė po šventąsias vietas“)²⁶, kuriame aprašomos vietovės, susijusios su Kristaus Kryžiaus kelio įvykiais. Seniausią Kristaus kančias perteikiančią ciklą (420–430), kuri sukūrė ir garbino tikintieji Jeruzalėje, randame keturiose plokštėse („stacijose“) Londono Britų muziejuje. Ciklą sudaro 12 paskutinių Kristaus gyvenimo epizodų²⁷ (žr. 1 pav.).

1 pav. Kristaus kančios paveikslai

Nuo VI amžiaus, Palestiną užėmus musulmonams, krikščionys ne visada galėjo Jeruzalėje lankyti Kristaus kančios kelio stotis. Tada kalvarijų Kryžiaus

²⁶ Eteria, „Pielgrzymka do miejsc świętych“, tłum. W. Szoldrski, w *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*. T. 6 (Warszawa, 1970), 215.

²⁷ *Lietuvos vyskupų konferencijos 2000 metų jubiliejinis leidinys* (Vilnius, 2000).

kelio stotys pradėtos rengti Europoje. Pirmosios kalvarių kryžiaus kelio stotys Europoje buvo vadinamos „Naująja Jeruzale“. Iš jų pirmoji buvo pastatyta Italijoje, netoli Bolonijos miesto, Šv. Stepono vienuolyne²⁸. Nuo tada kalvarių Kryžiaus kelio pamaldumo praktika paplito po visą Europą, o XVII amžiaus pradžioje, t. y. poreformaciniu laikotarpiu – pasiekė Lenkiją. Lenkų teologai ir Bažnyčios istorikai kalvarių Kryžiaus kelių tipografiją pristato trimis tipais. Daugiaplanius kalvarių Kryžiaus kelius, įrengtus atviroje kraštovaizdžio erdvėje, priskyrė prie Didžiųjų kalvarių Kryžiaus kelio; bažnyčių šventoriuose bei bažnyčiose 14-os stočių kryžiaus kelias priskirtas prie Mažųjų kalvarių Kryžiaus kelio bei uždaroje erdvėje Atpirkimo istoriją žyminčios koplyčios arba tapytos ar iš gipso arkadose lipdytos stotys priskiriamos prie kalvarių tipo Kryžiaus kelių²⁹. 1569 metais, kada Liubline Lenkijos ir Lietuvos buvo pasirašyta Liublino unija ir Lietuva tapo Lenkijos kunigaikštyste, abiejų tautų katalikiška kultūra tapo bendra, o joje bendromis ir kalvarių Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos. Pirmasis Lenkijoje Didžiųjų kalvarių Kryžiaus kelias buvo įsteigtas 1609–1617 metais Žebžydove (Kalwaria Zebrzydowska) vietos dvarininko Mikołaj Zebrzydowski ir globojamas pranciškonų vienuolijos. Kitas Didžiųjų kalvarių Kryžiaus kelias „Kalwaria Pakoska“ buvo steigtas 1628 metais Lenkijos vakaruose Pakoskos (Pakość) vietovėje vietos dvarininko Mikchał Dziełiński (Mykolo Dziełinski) bei taip pat globojamas pranciškonų vienuolijos. 1639–1642 metais Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus, vietos jėzuitų iniciatyva bei globojant dominikonų vienuolijai Žemaitijoje, Garduose, arba Žemaičių Kalvarijoje (Kalwaria na Żmudzi) buvo įsteigtas 19 stočių, arba 20 vietų (vienoje stotyje yra dvi vietos) Kryžiaus kelias. 1646–1649 m. vakarų Lenkijoje, netoli Gdansko miesto, vietos dvarininko Jokūbo Veihero (Jakub Wejher) pastangomis ir vietinių pranciškonų iniciatyva buvo įsteigtos 42 stočių Kryžiaus kelio su Marijos takeliais Vejherovos Kalvarijos (Kalwaria Wejherowa). 1667–1668 metais Lenkijos ir Ukrainos pasienyje vietos dvarininko Andrzej Maksymilian Fredro (Andriaus Maksimiliano Fredro) ir pranciškonų globa buvo įsteigtos 28 stočių Kryžiaus kelio ir 7 stočių Marijos takelių Paclavskos kalvarijos (Kalwaria Paclawska). 1664–1669 metais 7 km. į šiaurę nuo Vilniaus miesto centro, Verkių apylinkėse, Neries upės dešiniame krante Vilniaus vyskupai Jurgis Bialozoras (Georgius Białozor, 1661–1665), Gotardas Jonas Tyzenhauzas (Gotardus-Joanes Tyzenhauz, 1662) ir vyskupas Aleksandras

²⁸ Herbert Thurston-Auguste Boudinhon, *Etude historique sur le Chemin de la Croix* (Paris, 1907), 11–13.

²⁹ Droga Krzyżowa, *Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, opr. ks. J. Kopec CP (Poznań: księgarnia Św. Wojciecha, 1987), 47–56.

Sapiega (Alexander Sapieha, 1669) įkūrė 35 stočių Kryžiaus kelio ir 12 stočių Marijos takelių kalvarijas (Kalwaria w Werkach pod Wilnem) pavesdami jas vienuolių dominikonų globai³⁰.

Šiandien yra atskleista, kad pirmosios Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio stotys tuometinėse Verkių apylinkėse pirmą kartą buvo apeitos jos įkūrėjo vysk. J. Bialozoro 1664 metais balandžio 11 d. įamžinant 1659 m. netoli Verkių mūšyje su kazokais žuvusius krašto ir tikėjimo gynėjus (lenkus ir lietuvius) bei padėką Dievui už Vilniaus išsivadavimo iš 1655–1661 metų Maskvos okupacijos³¹.

Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio priešistorė

Šiandien Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija nurodo, kad Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus kelią 1664 m. įkūrė vyskupas Jurgis Bialozoras. Tai paliudija vyskupo leistas Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus keliui apvaikščioti parengtas vadovas, kuris pasirodė 1661–1665 m. laikotarpiu. Leidinio įvade autorius prisistato kaip „nevertas ganytojas“, kuris, „nematydamas jokio veiksmingesnio būdo mūsų išganymui už pamaldas, primenančias Jėzaus kančią, ir norėdamas jas įdiegti mūsų Vilniaus diecezijoje, apžiūrėjęs ir suradęs tinkamą vietą, kurios pavadinimas lietuviškai reiškia „Verksmo kalnus“, pats išmatavo ir išdėstė Kristaus kančios kelius“³². „Verksmo kalnų“ terminas sietinas su vietovės pavadinimu – Verkiai. Šios vietos istorija ne tik neatsiejama nuo krikščionybės raidos Vilniaus krašte, bet ir asocijuojasi su legendine ikikrikščioniškos Lietuvos praeitimi. Ažuolais bei tankiais krūmais apaugę kalnai Vilniaus apylinkių Verkių vietovėse buvo vyriausio lietuvių pagonių žynio Krivių Krivaičio gyvenimo vieta³³. Krivių Krivaičio sūnus Lizdeika išaiškino didžiajam kunigaikščiui Gediminui Geležinio Vilko sapną ir išpranašavo Lietuvos sostinės įsikūrimą Vilniuje. Kita Verkių istorija siekia pačią krikščionybės Lietuvoje pradžią, vietiniai padavimai – dar ankstesnius laikus. Jėzuitas Mikalojus Strijkovskis, vienas pirmųjų Lietuvos istorikų, savo Kronikoje teigia, kad ant kalno, kur dabar stovi Verkiai, erelio lizde buvo

³⁰ Droga Krzyżowa, 53–56; Friedelówna, *Tradycje Kalwarii Wileńskiej*, 7–30; Mitkowska, *Polskie kalwarye*, 161.

³¹ Motuzas, *Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija*, 37.

³² Przewodnik obchodzącym pamiątkę Zbawiciela naszego Jezusa Pana drog Jeruzolimskich w Dyecezyi Wileńskiej zaraz pod Stołecznym miastem W. X. L. Wilnem, na górach Werkowskich, alias Płacz, założonych, Za pozwoleniem Zwierzchności Przedrukowany, w Wilnie w Drukarni XX, Bazylianów, roku Pańskiego 1826, 3.

³³ Eugenijus Danilevičius, *Maršrutai iš Vilniaus* (Vilnius, 1975), 9–10.

rastras Lizdeika, vyriausias pagonių šventikas, tas, kurio laikais (1387) Jogaila sugriovė Perkūno šventyklą ir užgesino jo garbei Vilniuje nuolat degusią ugnį. Verkių pavadinimas esą kilęs iš lietuvių kalbos žodžio „verkt“, kuris reiškia vaiko verksmą³⁴, bei iš Verkės upelio pavdinimo, kuris teka šios vietovės apylinkėse³⁵. XIV a. pabaigoje, įvedus krikščionybę, šios žemės atiteko Vilniaus vyskupijai, o vėliau (nuo XVII a.) ši vieta virto katalikų šventove.

Šis trumpas vietovės vardo pristatymas parodo, kad šis vysk. J. Bialozoro leidinys buvo ne vien maldynas ir giesmynas, bet ir mokomoji, pažintinė priemonė, kitaip sakant *vadovėlis* arba *vadovas*, skleidęs istorinę informacinę medžiagą apie ikikrikščionišką raišką šioje vietovėje ir Kristaus kančios kelio pamaldumo praktikos inkultūraciją joje.

Nauji duomenys apie Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio kilmę

Yra žinoma, kad J. Bialozoras buvo žemaitis, gimęs 1623 m. Žemaitijoje, Žemaičių vyskupijos Grinkiškio parapijoje³⁶. Jo sesuo Sofija buvo benediktinių vienuolė, jaunesnis brolis Jonas – dominikonų vienuolis, o tai rodo, kad šeimoje jie buvo auklėti pamaldžiai³⁷. Tai pat J. Bialozoro brolio buvimas dominikonų vienuoliu galėjo turėti įtakos būsimam vyskupui J. Bialozorui Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio globėjais pasirenkant vienuolius dominikonus. Tuo metu vienuoliai dominikonai jau buvo Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio globėjais.

Istoriniai šaltiniai nurodo, kad J. Bialozoras 1648 metais buvo Skuodo parapijos klebonu³⁸. Skuodas yra Žemaičių Kalvarijos kaiminystėje. Tuo metu, kai J. Bialozoras buvo Skuodo bažnyčios klebonu, kaiminystėje jau gyvavo Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio pamaldumo praktika, kurią 1639–1642 metais įsteigė Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius. Taip pat reikia manyti, kad Skuodo klebonas, kun. J. Bialozoras buvo susipažinęs ir su Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio pamaldumo praktikoje rezidavusia dominikonų vienuolija bei skaitęs 1643 m. Žemaičių vyskupui J. Tiškevičiui dedikuotas jėzuito Mikalojaus Bardovskio (Mikolaj Bardowski) knygas „Echo albo odgłos z Kalwaryjskich Gór na sławe X. Jerzego Tyszkewicza“, „Nowe Hierusalem Fax nowa per III.

³⁴ Rūta Janonienė, „Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose“, *Menotyra* (2002), 38.

³⁵ Vitkus, *Verkiai. Istorija ir dabartis*, 8.

³⁶ Vilniaus universiteto biblioteka; Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius.

³⁷ Wincent Przyałowski, *Zywoty Biskupów wileńskich*. T. 2 (Petersburg, 1860), 151.

³⁸ Vaida Kamuntavičienė, „Vyskupo Jurgio Bialozoro (apie 1623–1665) politinė veikla“, *SOTER* 9 (37), (2003), 281–294.

Georgium Tyszkiewicz“ bei nežinomo autoriaus knygą „Calwaria Samogitiae“, išspausdintą Vilniuje 1648 metais³⁹. Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui už nuopelnus Žemaitijos vyskupijai (už Kryžiaus kelio įkūrimą Žemaičių Kalvarijoje 1639–1642 m. – aut. past.) popiežiaus Urbono VIII 1649 m. buvo skirta Vilniaus vyskupo vieta, kuriuo jis buvo 1649 12 09–1656 01 17 metais. Būdamas Vilniaus vyskupu, J. Tiškevičius ne kartą kėlė mintį Vilniaus apylinkėse įsteigti kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktiką. Yra žinoma, kad to metu kun. J. Bialozoras iš Žemaičių vyskupijos nuo 1652 02 20 dienos iki 1661 09 21 dienos buvo paskirtas užimti Vilniaus vyskupijos kurijoje kusto⁴⁰ pareigas. Dirbdamas Vilniaus vyskupijos kurijoje kustu kun. J. Bialozoras ne kartą girdėjo Vilniaus vyskupo J. Tiškevičiaus norą Vilniaus miesto Verkių apylinkėse steigti kalvarijas bei buvo susipažinęs ir su tuo metu jau Lenkijoje įsteigtomis kalvarijomis bei jų pamaldumo praktikomis. Nerukus kun. J. Bialozoras tapo Vilniaus vyskupu. Jis, 1661 11 21 tapęs Vilniaus vyskupu, ir, matyt, prisimindamas Vilniaus vysk. J. Tiškevičiaus norą Vilniaus miesto Verkių apylinkėse steigti kalvarijas, iškėlė mintį kaip padėką (intenciją) Dievui už išsivadavimą iš Maskvos armijos okupacijos Vilniaus Verkių apylinkėse įsteigti kalvarijų Kryžiaus kelią. Vyskupo J. Bialozaro mintį palaikė ir Vilniaus vyskupas sufraganas (vyskupas pagalbininkas, pavaldus vyskupui ordinarui) Gotardas Jonas Tyzenhauzas (1661–1668). Vilniaus vyskupo sufragano Gotardo Jono Tyzenhauzo iniciatyva 1662 m. vyskupijoje buvo sudaryta komisija Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio įsteigimui, kuriai pats ir vadovavo⁴¹. Yra manoma, kad 1664 m. balandžio 11 d., Didįjį penktadienį, pirmą kartą iškilmingai buvo apvaikščiomas Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelias Verkiuose, o vadovavo pats vyskupas J. Bialozoras: „Pats vyskupas ruošėsi vadovauti iš miesto į Verkių kalvas procesijai, kur, panašiai kaip Jeruzalės kalvose, jis įrengė kistus kančios ir mirties prisiminimo vietą, ir norėjo, kad iš visų bažnyčių, pasibaigus pamaldoms, eitų žmonės“⁴². Ar jau buvo pastatytos koplyčios, neužsimenama, bet galima manyti, kad kas nors ant kalvų buvo padaryta Jeruzalės pavyzdžiu. Netrukus Vilniaus vysk. J. Bialozoras pakvietė iš Liublino vienuolius dominikonus, kuriems pavedė Kryžiaus kelio koplyčių globą Verkiuose⁴³.

³⁹ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje* (Roma, 1958), 377.

⁴⁰ Kustodas – (lot. *custos*, kilm. *custodis* – sargas): senovinių rankraščių ir spausdintų knygų saugotojas / raštininkas (archyvaras – aut. past.) (Valerija Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas* (Vilnius: leidykla „Žodynas“, 2002), 595).

⁴¹ Mitkowska, *Polskie kalwarie*, 162.

⁴² Jėzuitų archyvas Romoje (ARCI), Lith. 40, f. 279; Janonienė, *Naujoji Jeruzalė ant Verkių kalvų*, 21.

⁴³ Andželika Meškuotytė-Laužikienė, „Vilniaus Kalvarijos“, *Katalikų pasaulis* 1, 9 (1994).

Mirė vysk. J. Bialozoras 1665 gegužės 17 dieną. Po vyskupo J. Bialozoro mirties Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus keliu Verkiuose rūpinosi Vilniaus sufraganas Gotardas Jonas Tyzenhauzas ir Vilniaus vyskupas Aleksandras Sapiega, kuris prieš tapdamas Vilniaus vyskupu buvo Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus sufraganu (apie 1655), o nuo 1659 iki 1667 metų – Žemaičių vyskupu. Vilniaus vysk. A. Sapiega, tiek prieš tai būdamas Žemaičių vysk. J. Tiškevičiaus sufraganu, tiek Žemaičių vyskupu, buvo gerai susipažinęs su Žemaičių Kalvarijoje ir Vilniaus Verkių apylinkėse jau gyvuojančiomis Kryžiaus kelio pamaldumo praktikomis, tad tapęs Vilniaus vyskupu tęsė baigiamuosius kalvarijų Kryžiaus kelio pamaldumo praktikos įsteigimo Verkiuose darbus. Vilniaus vyskupas A. Sapiega 1669 m. Kalvarijas pavedė Vilniaus Šventosios Dvasios konvento dominikonams ir juos įpareigojo visų Šv. Kryžiaus švenčių metu Jėzaus Kristaus kančios atminimui organizuoti iškilmingas procesijas iš savo bažnyčios Vilniuje į Kalvarijas, taip pat kartą per metus apeiti Sopulingosios Dievo Motinos takelius būtinai dalyvaujant ir dominikonų globojamai Šv. Rožinio arkibroliai⁴⁴. Tų pačių metų birželio 9 d. (per Sekmines – aut. past.) Vilniaus Kalvarijos vysk. A. Sapiegos buvo iškilmingai naujai pašventintos⁴⁵. Pats vyskupas vedė Kryžiaus kelią barstydamas iš Jeruzalės atvežtą žemę, sustiprinančią simbolinį Kalvarijų ryšį su Šventąja Žeme. Procesijos dalyviams ganytojas suteikė visuotinius atlaisvumus ir paskelbė, kad juos gausias kiekvienas, tinkamai apėjęs visas Kristaus kančios stotis⁴⁶. Sekminių diena, matyt, buvo pasirinkta neatsitiktinai. Sekminės, pirma, yra Velykinio laikmečio pabaigos atžyma, antra – vyskupas A. Sapiega Vilniaus Kalvariją globojantiems dominikonams yra pažymėjęs: „Prisipildykime visi Šventosios Dvasios, kad Jai atėjus pas mus ir mes pasiektume tą, iš kurio Ji išėjo, tai yra mūsų Viešpatį Jėzų Kristų“⁴⁷.

Kitas pastebėjimas liudija, kad Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio įsteigimas ir raida buvo glaudžiai susijusi su to meto geopolitiniais įvykiais, kada XVI–XVII amžių sandūroje įvykusi reformacija ir kontreformacija bei kovos su Maskva. Šių įvykių šviesoje lietuviams beliko kurti naujas pamaldumo praktikas ir jomis prašyti Dievo globos. Į Vilniaus Kalvarijas pradėta eiti ir važiuoti iš arti ir toli: iš Latvijos, Žemaitijos, Baltarusijos, Lenkijos, Ukrainos ir Rusijos⁴⁸.

⁴⁴ Rūta Janonienė, *Naujoji Jeruzalė ant Verkių kalvų*, Vilniaus Kalvarijos, sudarytojas kun. Kęstutis Latoža (Vilnius: UAB Adomo Jakšto spaustuvė, 2002), 22.

⁴⁵ Andželika Meškuotytė-Laužikienė, *Vilniaus Kalvarijos* (Katalikų pasaulis, 1994), nr. 1, 9.

⁴⁶ *Ibid.*, 9–10.

⁴⁷ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.

⁴⁸ Tomas Venclova, *Vilnius. Vadovas po miestą* (Vilnius, 2001).

Išvados

Atliktas tyrimas paneigia ankstesnę teiginį, kad Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus kelią įsteigė vyskupas Jurgis Tiškevičius bei pagrindė darbo pradžioje iškeltą hipotezę, kad Vilniaus Kalvarijų 35-ių stočių Kryžiaus kelio ištakos yra geopolitinių ir tikybinių įvykių rezultatas, pirmiausia turėjęs įtakos vyskupo J. Tiškevičiaus, vėliau vyskupų J. Bialozoro, G. J. Tyzenhauzo bei A. Sapiegos veiklai.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Nepublikuoti šaltiniai

1. Jėzuitų archyvas Romoje (ARCI), Lith. 40, f. 279.
2. Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka, 3-L-19/2242.
3. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.
4. *Przewodnik*. Rankraščio pateikėjas klierikas Tadas Rimkus Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija.
5. Vilniaus Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios archyvas.
6. Vilniaus universiteto biblioteka. F. 267–775. L. 500.
7. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (VUB). F. 267–775 (P. Jatulio fondas).
8. Kretingos Šv. Antano religijos studijų institutas prie Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universiteto Folkloro kabineto 1989–2003 metų vasaros lauko ekspedicijų medžiaga, Kretingos bernardinų vienuolyno archyvas.
9. Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro 2010–2015 m. kraštotyryninių vasaros lauko ekspedicijų medžiaga. Katalikų teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro archyvas.

Literatūra

1. Barcik, Józef Symeon. *Kalwaria Pasławska*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1985.
2. Danilevičius, Eugenijus. *Maršrutai iš Vilniaus*. Vilnius, 1975.
3. *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*. Opr. ks. J. Kopeć CP. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 1987.
4. *Encyklopedia katolicka*. T. 7. Lublin, 1998.
5. Eteria. *Pielgrzymka do miejsc świętych*. Tłum. W. Szoldrski. W: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*. T. 6. Warszawa, 1970, 215.
6. Friedelówna, Teresa. „Tradycje Kalwarii Wileńskiej. Wilno i kresy północno-wschodnie“, *Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku (14–17 IX 1994 r. czterech tomach)*. T. II, *Kultura i trwanie*. Pod redakcją Elżbiety Feliksiak i Alicji Kisielewskiej. Białystok, 1996.

7. Giniūnienė, Asta. *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.
8. Herbert, Thurston-Auguste Boudinhon. *Etude historique sur le Chemin de la Croix*. Paris, 1907.
9. Janonienė, Rūta. Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose. *Menotyra* (2002): 38.
10. Janonienė, Rūta. „Naujoji Jeruzalė ant Verkių kalvų“. In *Vilniaus Kalvarijos*, 21. Sudarytojas kun. Kęstutis Latoža. Vilnius: UAB Adomo Jakšto spaustuvė 2002.
11. Kamuntavičienė, Vaida. „Vyskupo Jurgio Bialozoro (apie 1623–1665) politinė veikla“. *SOTER* 9 (37) (2003): 283.
12. Kopeć, Jerzy Józef CP. *Droga Krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologija współczesnych tekstów polskich*. Wydawnictwo ojców franciszkańców niepokalanów, 1994.
13. *Lietuvos vyskupų konferencijos 2000 metų jubiliejinis leidinys*. Vilnius, 2000.
14. M. D. S. (Mečislovas, Divainis–Silvestraitis), „Verkiai–Kalvarija“, *Vilniaus žinios* 118, 3 (1905 05 13); 142, 3 (1905 06 11).
15. Meškuotyte–Laužikienė, Andželika. „Vilniaus Kalvarijos“. *Katalikų pasaulis* 1, 9 (1994).
16. Mitkowska, Anna. *Polskie kalwarie*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich wydawnictwo, 2003.
17. Motuzas, Alfonsas. *Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003.
18. Navickienė, Aušra. *Besikeičinti knyga XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje* (Vilnius: VU leidykla, 2010).
19. *Przewodnik. Droga Krzyżowa w Kalwarii Wileńskiej. Materiały źródłowe*. Zebrał i opracował prof. dr hab. Alfonsas Motuzas. Kowno: Uniwersitet Witolda Wielkiego, 2018.
20. *Przewodnik obchodzącym pamiątkę Zbawiciela naszego Jezusa Pana drog Jeruzolimskich w Dyecezyi Wileńskiej zaraz pod Stołecznym miastem W. X. L. Wilnem, na górach Werkowskich, alias Płacz, założonych*. Za pozwoleniem Zwierzchności Przedrukowany w Wilnie w Drukarni XX, Bazylianów, roku Pańskiego 1826.
21. Przyąłgowski, Wincent. *Zywoty Biskupów wileńskich*. T. 2. Petersburg, 1860.
22. Studnicki, Gizbert-Wacław. *Wilno. Przewodnik po mieście i okolicach*. Wilno: Tłocznia „Lux“, 1919.
23. *Śpiewnik. Zbiór pieśni śpiewnych przy zwiedzaniu Kalwarji Wileńskiej*. Zebrał J. M. Wilno, 1939.
24. Vaišnora, Juozas. *Marijos garbinimas Lietuvoje*. Roma, 1958.
25. Vaišvilaitė, Irena. *Pasivaikščiojimai po krikščioniškąją Vilnių*. Vilnius: „Baltos lankos“, 2017.
26. Vaitkevičiūtė, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: leidykla „Žodynas“, 2002.
27. Vasiliūnienė, Dalia. *Žemaičių Kalvarija. Piligrimo centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* Vilnius: Aidai, 2010.
28. Venclova, Tomas. *Vilnius. Vadovas po miestą* (Vilnius, 2001).
29. *Vilniaus kalvarijos arba Kryžiaus keliai*. Paruošė Vincentas Taškūnas (Vilnius: „Ruch“, 1932; [pakartota – 1940]).

30. *Vilniaus Verkių Kalvarių vadovas. Maldynas ir giesmynas*. Sudarytojas ir parengėjas prof. habil. dr. Alfonsas Motuzas. Vilnius: Lietuvos Edukologijos universiteto leidykla, 2014.
31. Vitkus, Albertas. *Verkiai. Istorija ir dabartis*. Vilnius: Mintis, 2009.
32. Добрянский. *Вильна и окрестности. Путеводитель и историческая справочная книжка. С планом города Вильны, – с рисунками и картою Виленской губернии*. Вильна, 1883.

Gauta: 2018 10 01

Parengta spaudai: 2018 11 02

Alfonsas MOTUZAS

NEW ASPECTS OF THE HISTORY OF THE VILNIUS CALVARY ROAD OF THE CROSS

S u m m a r y

The city of Vilnius is famous for its religious cultural expression. Since ancient times, the city of Vilnius has been called the North Jerusalem. The symbol of Jerusalem's temple is located in the residential area of Vilnius, called Jerusalem or the Calvary. The symbolism of the Church of Kalvarija is revealed at the beginning of the 17th century by the complex 35-building (chapels, gates) or stations / places Road of the Cross, established in the vicinity of Verkiai. Today, this sanctuary is located in the city of Vilnius and is called Vilnius Calvary Road of the Cross. It is one of the places in Lithuania where people's devotional practices are practiced. Today, the history of the 35-station Vilnius Calvary Road of the Cross is investigated quite thoroughly. One common proposition of researchers is that it was founded by the bishop of Vilnius, Jurgis Bialozor. The author of this article, based on new sources of collected data, disagrees with this statement. Therefore, in accordance with the directives of science, the author selected the devotional practice of the 35-station Vilnius Calvary Road of the Cross as an object of the study, in order to reveal the problem of disclosing the devotional origins based on new historical data. The aim and task of the analysis is to reveal the origin of the practice of the 35-station Vilnius Calvary Road of the Cross, based on new aspects of the Church's history science.

The planned research has formed the scientific hypothesis that the origins of the 35-station of Vilnius Calvary Road of the Cross is the result of geopolitical and religious events, which had primarily influenced J. Tiškevičius, then the bishops J. Bialozor, G. J. Tyzenhauz and A. Sapiega activities.

The research denies former statement that the 35-station of Vilnius Calvary Road of the Cross was founded by the bishop Jurgis Tiškevičius and justified the hypothesis that its origins are the result of geopolitical and religious events, which had primarily influenced J. Tiškevičius, then the bishops J. Bialozor, G. J. Tyzenhauz and A. Sapiega activities.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Vilnius, kalvarijos, Kryžiaus kelias, J. Bialozoras, J. Tiškevičius, G. J. Tyzenhauzas, Aleksandras Sapiega.

KEY WORDS: Vilnius, Calvary, Road of the Cross, J. Bialozoras, J. Tiškevičius, G. J. Tyzenhauzas, Aleksandras Sapiega.

Alfonsas MOTUZAS – Vytauto Didžiojo (Kaunas) universiteto profesorius, habilituotas humanitarinių mokslų (etnologija) daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų Teologijos fakulteto Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro direktorius, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos narys. Tyrinėjimų sritis – religijų etnologija (antropologija) ir etnomuzikologija. Adresas: Vanaginės sodų 5 Nr. 41, LT-08421. E-mail: alfonsas.motuzas@vdu.lt.

Alfonsas MOTUZAS – dr. (Art (musicology)); habil. dr. (Ethnology), theology professor of Catholic theology at Vytautas Magnus University (Kaunas) and at Lithuanian University of Educational Sciences; director of the Institute of Lithuanian Catholic Church History. Fields of scientific research – religious history, ethnology and etnomusicology of the Baltic States. Author of seven scientific books, 70 scientific articles and compiler of six scientific books. Address: Vanaginės sodų 5-oji st. 41, LT-08421, Vilnius, Lithuania. E.mail: alfonsas.motuzas@vdu.lt.